

ДР. ВОЛОДИМИР ГЕРИНОВИЧ

ЕКОНОМІЧНА РОЛЯ ЧОРНОГО МОРЯ І ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОН'ЮНКТУРИ СХОДУ ЄВРОПИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТОРІЧЧЯ*

Після великих економічних та політичних потрясінь, які почалися в половині XVIII століття і тривали до його кінця [селянська революція в Україні, війни: польсько-українські, польсько-шведські, польсько-московські, польсько-турецькі і ін.] та після ліквідації селянських революцій на польській Україні, які тривали в XVIII віці більш чим півстоліття — господарство Польщі починає поволі підноситися. Але вже на заранні його зросту приходить новий удар Польській Речі Посполитій, який зразу її знесилив і мав далекойдучі негативні наслідки на її дальший економічний і політичний розвій. Цим важким ударом був перший її поділ [1772 р.], силою якого вона втратила 3,861 кв. миль [з 13,299, які мала до 1772 р.] території, серед якої була Галичина з низкою багатих і многолюдних міст, врожайні простори України і доступ до Балтійського моря. Господарство Польщі все було залежне від оточення, з яким вона стояла в тісних торговельних зносинах, а вихід до моря, який вона мала на протязі кількох століть, давав їй можливість вести самостійну економічну політику. Стративши Балтійське побережжя, куди віками відпливали продукти її сільського господарства, вона попадає в певну економічну залежність від західного і північного сусіда, який твердо держав Прибалтику і вів різку економічну політику, звернену на дальше економічне і політичне знесення Польщі. Фрідеріх Великий ставить на Віслі комору, яка знімає ціло у висоті 12% вартості усіх вивізних продуктів в Польщі. Аналогічну політику веде супроти неї і Австрія. Внаслідок такої політики західних сусідів, мусіла наступити стагнація польського експорту, мусіло захитатися господарство. Платити такі великі ціни, навіть при умовах всебічної і нещадної експлуатації природних виробничих сил і населення, при змінній вже світовій економічній кон'юктурі, було важко. Правда, вряди-годи висота ціла на австрійській і пруській границі зменшувалася [в залежності від потреб їхнього ринку], але в цілому лінія цінової політики Австрії і Пруссії, скерована на економічне знищення Речі Посполитої Польської, була витримана і різко ворожа до неї. Ця політика вдарила, впершу чергу по кишені власників великих лятифундій, які були найбільше заінтересовані експортом продуктів сільського господарства.

В цьому важкому періоді історії Польщі ідуть вперті зусилля для її впорядкування, налаштування господарських відносин. Заінтересована в існуванні самостійної держави частина польської суспільності виявляє в цьому напрямі велику ініціативу і енергію. Вводяться різні реформи в численних ділянках суспільного і економічного життя. Ідуть вперті змагання до налагодження господарства, виникає ідея індустріалізації країни і вперто переводиться в життя. Тізенгава основує в Гродненському повіті 15 фабрик для виробу сукна, коронок, шовку, голок і бавовняних матерій, в Берестю фабрику сукна, в Шалвах полотна і т. ін. Слідом за ним іде ціла низка польських патріотів, які, *nota bene*, в упромисловленню країни, в умовах значної конкуренції на світових ринках, були особисто заінтересовані. Масами спроваджуються чужоземні спеціалісти, які насаджують на

* Основна думка нашої розвідки оперта на матеріали численних кореспонденцій, вміщених у відомому польському торговельному журналі “*Dziennik handlowy*”, який виходив у Варшаві в рр. 1786 – 1782. зміст кореспонденцій – це квінтесенція польської громадської думки на теми біжучої економічної політики. Дезорієнтована у своєму складному економічному життю, серед скмплікованої світової економічної і політичної кон'юнктури, польська державна думка стежила за напрямками думки громадської, бажала знати ці тенденції, які нуртували серед неї, і їх відношення до себе. З частих заміток редакції до окремих статтів і завдань згаданого журналу було зробити з нього трибуну для виявлення поглядів на стан господарства Польщі і на шляхи його розвитку. Утворюється вражіння, що польська офіційна думка бажала повчитися на громадській. “Торговельний Дневник” і став такою трибуною. Ціла низка дописів і статтів дійсно кидає світло на стан господарства Польщі і намічає засоби для його поліпшення. Думки виповідаються одкрито, можна сказати відважно. Часто вони йдуть в розріз з офіційними тенденціями, які піддаються гострій критиці [з] місць. Ось чому цей матеріал має свою вартість і дає можливість стати основою для побудування певних висновків, які кидають світло на генезу економічних і політичних відносин півдня Сходу Європи в останній четвертині XVIII сторіччя. *Примітка автора.*

території політичної Польщі різні фабрики. Підноситься гірнича промисловість. Для стимулювання товарообміну між окремими країнами Польщі, особливо для експорту продуктів сільського господарства з території східної Польщі до західної, будуються штучні водні шляхи і поліпшуються биті дороги. На Пинщині від Слоніма до Пинська збудовано греблю: Огинський, власними засобами, будує відомий канал, що носить його ім'я [1788 р.], який сполучив Щару з Ясьолдою. Так званий Королівський канал, прокопаний [в рр.1778 – 1785] на просторі вісьмох миль через Піну і Прип'ять, сполучив Буг з Мухавцем, Вислу з Дніпром, сточище Чорного моря зі сточищем Балтійського. Для прискішення упромисловлення країни втягаються заграничні капітали, притягаються спеціалісти, яких польський уряд наділяє дворянством і другими почестями, які займають визначні пости в урядах польської держави. Основується акційне товариство для експлуатації соли, виникає нове торговельне законодавство і т.ін. Часописи і журнали “Dziennik historyczno-polityczny” під редакцією Світковського, “Dziennik Handlowy”, видаваний торговельною компанією і ін. розбуджують громадську думку з метою економічного піднесення країни. В 1784 р. повстає торговельна чорноморська компанія. Чимраз частіше появляються економічні твори, які підходять критично до тогочасної економічної політики Польщі і намічують шляхи для скерування її на більш доцільні шляхи.

Однак ці змагання не могли відклонити катастрофу яка наближалася. В складних умовах внутрішнього життя вони були “голосом воюючого в пустині”. Як в межах польської держави, так і на її докільлі нагромаджувалися сили, які працювали над ліквідацією політичної незалежності.

В цьому часі змінюються основні політичні відносини на південному сході Європи, які мали далекосяглі наслідки не лише для його самого, але і для господарських і політичних відносин Польщі, частина території якої вкривала цю частину Європейського континенту. Цією важливою подією було поширення російського імперіялізму в напрямі до Чорного моря. Росія кінець-кінцем захоплює чорноморське побережжя і пробиває друге «вікно» для експорту продуктів сільського господарства великих і багатих просторів півдня сходу Європи до південно-західноєвропейських країн.

Перші заходи російської політики за оволодіння морським побережжям датуються з другої половини XVI ст., коли з одного боку почали наростати економічні цінності політичних просторів Московщини, а з другого, коли відкрився широкий ринок західної і північної Європи. Архангельськ не міг задовольнити ні Московщину ні Західну Європу, в якій, в другій половині XVIII ст., помічається особливий попит на продукти сільського господарства. Зріст Московщини без відповідної морської бази був немислимий. Сили, які росли на її території, заставили керівників її політики ставати на шлях імперіялізму, на шлях боротьби за морське побережжя. Думка про здобуття його, про “вікно” для експорту ставала чимраз популярніша серед широких заінтересованих торгівлю кіл суспільства великого вже тоді колоса московського. Ось як її оформлює класичний представник цієї течії в половині XVII ст. — Юрій Крижаніч. “Ця преславна держава, — пише він про Московщину — так широка і довга, є зі всіх боків замкнена для торгівлі. Від півночі оточують її Ледяне море і пустарі, від сходу і півдня дикі народи, з якими неможливо вести торговельні зносини. Озівсько-чорноморська торгівля, яка була би для неї найкорисніша, неможлива, так як там сидять Кримці”¹. Зовсім природньо, що Московщина в таких умовах не могла як слід розвиватися і зовсім зрозуміла політика Петра Великого, який кидає усі ресурси на оволодіння побережжям Балтійського моря. Після невдалих дипломатичних спроб отримати мирним шляхом від Швеції інгерманландію, він силою звільняє балтійське побережжя і пробиває шлях московській торгівлі до Західної Європи. Балтійське море починає відогравати колосальну роль в економічних відносинах Росії і Європи в цілому. Але Петербург був завузким “вікном” для експорту продуктів з такого великого колоса. “Вікно” до Європи поширюється. В році 1704 була захоплена Нарва, в 1710 р. Рига, в 1737 Гапсаль, в 1743 Фрідріхсгам і т.д. З поширенням політичної границі до півдня і південного сходу, балтійські порти далеко не вистачали для відпливу сільськогосподарських цінностей Росії. Величезний і багатий південь був дуже віддалений

¹ И.М.Кулишер. История русской торговли до девятнадцатого века включительно. Издательство “Атеней”, Петербург 1923, ст.183.

від балтійського побережжя — виникає з черги необхідність пробити і для нього «вікно» — шлях до Європи.

На Чорне море, як на знамениту передпосылку економічного і політичного розвитку Росії звернув увагу вже Петро Великий, який і почав форсувати шлях до його. Та на разі розмах був завеликий, сили Росії були ще ослабкі, щоби вона, за часи Петра Великого, могла сягнути цю мету. Форсування Чорноморського шляху, яке диктувалося економічною потребою півдня Росії, не сходить з обрїю російської політики і переходить червоною ниткою крізь політичну лінію визначних наступників Петра Великого.

На підставі договору з 1739 року Росія отримує Озів [який втратила в 1711 році] — але розвинути торгівлі вона не могла, бо не мала права тримати на Озівському і Чорному морю ні торговельної ні воєнної флотії. Вправді засновується російська торговельна компанія — але вона не могла налагодити чорноморської торгівлі. Далше форсування Чорноморського побережжя приводить в другій половині XVIII століття до конкретних наслідків. Росія здобуває чимраз то нові позиції на Чорному морю, стає його господарем та звертає на себе увагу західноєвропейських держав, які на водах Чорного моря шукали з нею контакту. Епохальною подією, яка визначила Росії поважне місце не лише на чорноморському побережжі але і на водах Чорного і Середземного моря, був Кучук-Кайнарджийський договір, заключений в році 1774. В цьому році Росія мала вже на Чорному і Озівському морю шість портів [Керч, Єнікале, Озів, Таганріг, Кінбурн і Херсон]. Силою згаданого договору Росія здобула право відвідувати усі турецькі порти на Чорному морю і проходити Дарданели. Таким чином Кучук-Кайнарджийський договір відкрив Росії фактично води Середземного моря. На перешкоді чорноморської торгівлі стояла ще Запорізька Січ, яку Катерина ліквідує 1775 року. Для стимулювання чорноморської торгівлі видає Росія 1775 року ціновий тариф, який був о четверту долю менший чим для інших російських портів. В році 1776 основується в Константинополі російська торговельна компанія — та її операції ішли не дуже. Через брак російської торговельної флотії чорноморська торгівля обслуговується чужими кораблями [головно грецькими], які плавають під турецьким прапором. Десять літ опісля плавало на Чорному морі вже 150 кораблів, з чого 80 під прапором російським. В згаданому році торговельні обороти на Чорному і Озівському морі доходили вже до півтора мільйона карбованців. Опанування Кримом дало Росії вісім нових портів. В році 1791 вона набуває Очаків і знаменитий порт Одесу і їх в році 1794 відкриває для чужоземної торгівлі. Таким чином Росія стає паном Чорного моря — широка і багата територія південної її частини — Україна, мала відкрите широке «вікно» для торгівлі з півднем і заходом Європи. Починається нова сторінка в економічній і політичній житті Росії. Україна стає знову житницею Європи.

Задля більшого зацікавлення торгівлю чужоземних купців й комерсантів та власників великих маєтків, Катерина, як її попередники для портів Балтійського моря, оголошує 1784 року маніфест, силою якого чорноморські її порти — Севастопіль, Теодосія й Херсон були відкриті для вільної торгівлі усіх народів, що перебували в приязних відносинах з Росією. Цей факт має далеко йдучі наслідки для економіки й політики країн широкого й багатого сточища Чорного моря. Ім'я Катерини довго не сходить з уст політики та комерсантів Західної Європи.

На відкриття свободної торгівлі на водах Чорного моря перша відкликнулася Франція, якої торгівля на водах Балтійського моря находилася в важкому стані. Кінець-кінцем вона в 1787 році складає з Росією Російсько-Французький торговельний договір², що відкрив перед нею широкі економічні перспективи для торгівлі з багатими країнами чорноморського сточища Росії, Польщі, а також зі Сходом через Чорне і Озівське море. Франція намагалася захопити торговельну монополію з Росією й стати посередником між нею й країнами Середземного моря. Французько-російська торгівля почалася ще до до складання торговельного договору й скоро зростала.

В році 1785 прийшло у Францію 140 суден з вантажем 25.000 тон, вартости 6,4 мільйона ліврів. Росія не задовольнилася торговельним договором з Францією, вона складає його й з іншими європейськими державами — Австрією, Неаполітанським королівством і Португалією. Ці держави, подібно як Франція, отримали зменшення ціна на продукти свого виробництва й обнизили ціна на продукти російські.

² Французько-російський торговельний договір обіймав 47 статей, в яких були визначені уступки від цінових сплат за ввізні й вивізні товари [Кулишер, м.д. с.208].

Оголошення свобідної торгівлі на Чорному морю прийняла Польська громадська думка [власники великих маєтків й торгівці] дуже радо. Вона давала змогу експортувати продукти сільського господарства в напрямі Чіноморських портів, продукти, які задля великого віддалення від Балтійських портів й великого цла на коморах пруських не могли мати стихійного впливу на західноєвропейські ринки. Охопити чорноморською торгівлею власників великих маєтків Польщі було в інтересі Російської держави й Катерина готувить для них новий сюрприз. Про його довідується польська громадська думка вже напереді і його широко вітає. “Дня 20 березня, — читаємо в одній з кореспонденцій “Торговельного Дневника”, — прибув кн. Потьомкін до маєтку ксьондза Цесішовського біскупа Київського ... освідчив королеві о херсонській торгівлі таке: Імператриця в майбутньому місяці зволить оголосити повну свободу польської торгівлі від цла крім легкого транзиту для зазначення *Domini Territorialis*. Заявив рівночасно королеві також і те, що в Херсоні буде визначено місце на магазини й склади польських товарів, які будуть йти на Чорне море й даліше...”³. Редакція “Торговельного Дневника” від себе вітає приємну відомість Потьомкіна і зазначає, що обіцянка скрипірі польську торгівлю з Чорним морем. Ця обіцянка на думку згаданого дневника вплине і на зменшення цла на вивізні польські товари на пруській коморі⁴. Для поміщиків польського Правобережжя, особливо для тих, що їхні маєтки лежали над сплавними річками, відкривалися знамениті економічні перспективи.

Продукти сільського господарства Правобережжя поплили [...] річищем до Чорноморських портів. Відплив їх був так [...] що скоро вичерпаються запаси, а ціни на сільсько-господарські продукти скоро і значно підносяться. Там, де колись були великі скирти і стоги збіжжя, читаємо в одній кореспонденції “Торговельного Дневника”, те що вже їх не видно через перегонку хліба на горілку і задля чорноморської торгівлі, що вже на добре почалася⁵. Населення, пише інший кореспондент, з нагоди цвітучої херсонської торгівлі, де наші продукти гарно платяться, визбулося останнього хліба і переведено його на гріш⁶. Помимо значних врожаїв внаслідок впливу хліба до Чорноморських портів передбачається дорожнеча. Врожаї в цьому році на цілій Україні — пише інший кореспондент — і на Побережжі [під Побережжям треба розуміти Подільську Придністрянщину] були досить гарні, але помимо цього треба сподіватися великої дорожнечи, а то через вивіз хліба до Херсону⁷. Поки Чорне море в дефлютації було замкнене, про Херсон не було ще чутки і торгівля до сходу не мала ще нахилу — тоді корець жита по золотому і інші хліби в тій пропорції продавалися. До цього часу не було для них збуту. Нині ж коли Україна з Поділлям увійшла в сприятливу економічну кон'юнктуру — хліба будуть триматися в вищій ціні⁸. Не лише в Кам'янці, але і на кільканадцять миль від нього в напрямі України така дорожнеча. Скоро слід сподіватися ще більшої, бо в заграниці густо приїжджають по хліб, на яку в кожному містечку і селі

³ O Handlu Chersonskim magacym byc ukrotce wolnym od cel dla poski “Dzennik Handlowy”, Варшава, 1787, с.101, 102. Один сучасний твір так описує Херсон: “...побудований на ново 1777 року для торгівлі Задніпрянщини з портою. Свободу торгівлі Росія гарантувала собі трактатом з 1774 року. Місто розкинене, має широкі і прямі вулиці, замок окружений валом і фосою, має гарні верстати, які можуть будувати 12-лінійні кораблі. Лежить між лиманом чи між устями Дніпра і Богу до Чорного моря, які мають в тім місці 8 миль довжини і 2 або 1,5 ширини, купців і ремісників осіло тут значне число, а мешканців нараховується уже до 40 тисяч, з яких багато вигубили заразливій хвороби, від випарів (скогаляцій) поближких лиманів. (geografia czyli opisanie naturalne, historyczne y polityczne narodow we czterech swiata zawierajacychsia przez ks.Franciska Siarczynskiego. T.I. Варшава, 1790. с.245). Херсон ріс дуже скоро. Торговельні трансакції, на думку сучасників, були дуже вигідні ... “podrug wiadomosci publicznych profitowano na handllu wschodnim po 60 od 100 (Wiadomosci geograficzne i statystyczne o stanie terzniejszym Panstwa rosyjskiego przer ks.Franciszka Macrulsskiego dodruku podana 1789 roku w Krakowie, С.104, 105.

⁴ O Handlu Chersonskim majacym bue wktotce wolnym od cet dla Polski. “Dzeinnik handlowy”. Варшава, 1787, с.101.

⁵ dalsze uwagi wzgledem tegoz handlu Dniestrem do Akkermanu iako ter i Prutem do Galacu przez Darowskiego posla Podolskiego na seym grodzienski. “Dziennik Handlowy”. Варшава, 1786, с.376.

⁶ Niewrodraie Ukrainskie i bliska Karystya – кореспонденція Валяньського, радник з Кам'янець-Подільського, “D.H.”, Варшава, 1787, с.255.

⁷ Doniesienie wzgledem spodriewaney tam Drogosii –кореспонденція поштмейстера Вільського з Могилівщини і Тульчинщини. “D.H.”, Варшава, 1786, с.438.

⁸ Co do szkodliwego zywycraiu pedrenia gorzalek ze zboza. Dr. H. Варшава, 1787, с.89,90.

Євреї багато хліба витрачають⁹. Кореспондент з Тульчинщини пише: “щоденно приїзджають, з заграниці підводи за хлібом, а решту Євреї на горілку переробляють. Бог знає, яка ще дорожнеча на хліб буде. Досі ще не бувало, щоби на Україні хліб був так дорогий¹⁰. Ще недавно, пише проконсул міста Житомира Левандовський, можна було бачити на Україні всюди стир по кілька кільканадцять і кількадесять, а рік минулий і теперешнійце усе з’їв¹¹. Як скоро зростає ціни на хліб видно із таблиці яку прикладає до своєї статті житомирський проконсул¹².

За корець	Платили польських злотих в роках				
	1787	1784	1783	1782	1781
жита	13	3	2	1 зл. 10 гр.	Ще менше
пшениці	16	7	5		
ягол	18	6	6		
ячменю	14	?	?		

Власники великих маєтків, — скаржитья ротмістр Буцацький — набивши великі гроші на хлібі, дорожаться за воли¹³. За марну ялівку треба давати 9 і 10 рублів¹⁴. Внаслідок сильного експорту до чорноморських портів скріпляється економічна база поміщиків, скоро зростає ціна на землю¹⁵. Причину великої дорожнечі бачить полковник Зайончек в високій ціні на продукти сільського господарства на заграничних ринках¹⁶.

Відплив хліба і інших продуктів сільського господарства Правобережжя в напрямі чорноморських портів впливає не тільки на підвищення цін на них в Польщі, але й на недостачу цих продуктів в більших її центрах, особливо етнографічної польської частини. Херсонська торгівля, що ново процвітає в нашому краю, — говорить в цитованій нами вище дописі Вільській, — ущасливила Україну, побережжя і інші прилеглі до них воеводства. Що колись господар брав за десять кірців, те він бере нині за один¹⁷. Варшава, додає до кореспонденції про ціни варшавського ринку редакція “Торговельного Дневника”, мусить терпіти недостаток м’яса доти, доки Україна буде мати за ціль свою Київ, Канів і Херсон. Це відноситься не лише до м’яса але і до інших продуктів сільського господарства. Необхідність уряд Речі Посполитої Польської, держави зі суто сільськогосподарським характером господарства встановити максимальні ціни на хліб і інші харчові продукти. В столиці Польщі і відчувається недостача хліба. Доходить до того, що редакція “Торговельного Дневника” рекомендує приїздом у Варшаву привозити з собою хліб. Тому що хліб у Варшаві так дорогий, — читаємо у додатку редакції до маршалківської юрисдикції, — і що з сіл довозу його немає, рекомендуємо кожному, прибуваючи до Варшави, особливо ж тим, які живуть недалеко, привозити з собою хліб принайменше на власні потреби, інакше вони стринуть велику дорожнечу¹⁸. Причиною дорожнечі був

⁹ Zisk walanskiedo Rady miasta Kamienca Podolskiego, Donoszgy tak o checi dalsrey zaportowania Targow, iako o Mysrach r Woloczczyny przez Dnistr w wielkiey mnogosi do Krayu pzyz plyniovych. “Dr. H.” Варшава, 1787, с.5.

¹⁰ Uwaga o przyczynie Drozyny tameczney kladzie sie przez wilskiego Poczmiatra Tulczynskiego. Dr. H. Варшава, 1797, с.9

¹¹ Uwaga Prokосуla Zytomiarskiego wzgledem polepszenia stanu Rolnikow. “Dr. H.” Варшава, 1787, с.339.

¹² Там само, с.337.

¹³ O Drozynie Bydla na Ukrainie. “Driennik Rzadowo – ekonomiczna handlowy. Zaymuigcy wiadomosci. Rzadowe, Ekonomiczne, Fabryczne etc. Варшава, 1790. с.93.

¹⁴ вартість рубля рівнялася в той час приблизно семи польським злотим.

¹⁵ Так пр. Маєток польського магната на Україні Конєцьпольського в р.1702 був оцінений в 50,000 зл., за 25 років після того продано його за мільйон, а при кінці XVIII ст. лише четверту його частину перепродано за 60 млн. Злотих (А.Ефименко. Южная Русь, с.114).

¹⁶ Glos y.Zaiaczka Pulkuwnika Pulku Przednicy strazy Bulawy wielkiy Koronney a posla Podolskiego 1 lutego na Secymie miany, wzgledem drozyny teraznieysrly w calym kraiu Furarow, niepodobienstwie dostarczenia Magazynow, a zатым niemozności wyzywienia Kavaleryi. “Dz. H.” Варшава, 1791, с.69.

¹⁷ “Dz. H.” Варшава, 1787, с.255.

¹⁸ Obwołanie Jurydykcyi Marszałkowskieg Kor. wzgledem zapobierenie Depektacyi przez Kupcow, rzemieślnikow iako o Drozynie przez Piekarzow, Rzeznikow, Rybakow “Dz. H.” Варшава, 1787, с.328.

вплив продуктів сільського господарства України до Чорноморських портів. В нинішній мент у Варшаві — пише один польський патріот, — є великий недостаток волів задля експорту до Херсону. До цього часу Варшава мала запевнене постачання з Волині і України, а тепер з цього боку ледве що напливає — все переймає Херсон¹⁹. Нічого не помагає приказ королівського маршалка, який приказує щоби: “według dawney ustanowionej, a dotad trwającej tary, ter towary rekodriela I zyrnosci sprzedawali przykazuja”²⁰. Громадська думка [великих власників] протестує проти максимальних цін, має свободи торгівлі ... “trzeboby dodac wolnose nie przyworenia ale i bez zadney tary sprzedawania, bo w takieg droryznie, iaka jest teraz, gdy bedzie tary na mieso przywiarana ta sama, iaka byla I tannosci, nikt nie powiozie miesa ani popedzi wolow”²¹. Через велику дорожнечу сільськогосподарських продуктів Польща не в силі утримати відповідної кількості війська, особливо кавалерії. В доповіді полковника Зайончка, яку він виголосив 1 лютого 1791 року в соймі, стрічаємо кошторис польського кавалериста і взагалі картину важкого матеріального стану цієї військової одиниці. В наших умовах польський жовнір — це найбільш необхідне сотворіння на світі. Коли умови не покращають — кавалерія згине цією зимою, ще до весни. Не слід таїти перед Вами, — продовжує свою промову Зайончек, — що є деякі бригади з так збіднілими кіньми, що їх цілі корпуси можна знівечити в 100 добрих коней. Щоби здешевити утримання кавалерії, не зменшуючи її кількості, а решту переводити на Україну [стара практика польського командування — прим. автора], де дешевше.²² Сильний експорт сільськогосподарських продуктів до чорноморських портів, який в своїх наслідках мав значення підвищення цін, особливо в етнографічній Польщі і на внутрішньому ринку взагалі, не лежав в інтересі уряду Польської Речі Посполитої. Задля зниження цін на ті продукти на внутрішньому ринку польський уряд вживає рішучих заходів. Силою універсалу Станіслава Августа від 22 листопада 1785 року наложено досить значне цло на вивізні продукти²³. Та боротися проти могучих “королев’ят” в такій складній політичній і економічній кон’юктурі, в якій була Польща на заранні свого епілогу XVIII ст., польському “королеві” було не по силі. Цлова політика польського уряду стрінулася з рішучим опором власників великих маєтків, особливо українськими, які й не дуже приміювалися до нього. Наслідком цього спору є другий універсал, який послідував майже безпосередньо після першого [9 грудня 1785 року], силою якого зменшується твердота попереднього. Для заспокоєння [...] цієї частини польського суспільства, яка була заінтересована в цловій політиці польського уряду. І задля виправдання зміни своєї економічної політики, висувається момент, що “пшениця лише незначної її частини і що Воеводства, Землі і Повіти рівно ж патріотично настроєні, як і друга частина польського суспільства ... “bo w nich znajdujemy rowna z nami Milose Gczyzny, chec zabezpieczenia maytkow wasrych, zatrzymania w kraiu choc tey maley cz astri kursujaacych pieniedzy, rowna bojazn o Niedostatek I glod I za nim sciaqajace Powietrze”²⁴.

Та для власників великих маєтків далека була абстракція Oyczyzny. З Oyczyzn-ою, яка була їх по кишені, їм було не по дорозі, їх ідеологію визначувала економіка. До західної Польщі вивозити продукти свого господарства не лежало в інтересі панів Правобережжя — навпаки, вони були заінтересовані в експорті в напрямі чорноморських портів, де ціни були високі і експорт був улекшений цілою низкою сплавлених рік. Ось деякі ціни на продукти сільського господарства в Херсоні в р.1786:²⁵.

Назва продукту	Одиниці міри	Ціна в рублях	Назва продукту	Одиниця міри	Ціна в рублях
----------------	--------------	---------------	----------------	--------------	---------------

¹⁹ Zist Obywatela wzgledem wolnego przdawania w Warszawie Miesa, Ryby I Chleba. Dz. H. Варшава, 1786, с.206. Ціни на продукти сільського господарства в Варшаві зростали дуже скоро. Корець пшениці платився 1780 р. 15, вівса 6, а вил 103 зл., а в 1787 корець пшениці 19, вівса 8-15, а вил 180 зл. (“Dz. H.” За pp. 1786, 1787).

²⁰ Obwołanie Jurysolykcyi ...с.323.

²¹ Коментра ред. “Dz. H.” Do obwołanie Jurusolykcyi. Dz. H. Варшавв, 1787, с.326.

²² Glos JW Zaigczka ...“Dz. H.” Варшава, 1791, с.74.

²³ My Stanislaw August Krol Polski etct. “Dz. H.” Варшава, 1786, с 365.

²⁴ Там само, с.366.

²⁵ “Dz. H.” Варшава, 1786. Tabela Targow, o Targach zagranicznych Reszta ceny chersonskiej przez A.A.Chesaignona et C°. ”Dz. H.”Варшава, 1786, с.334.

Жито	четверть	2.60	Щітина	пуд	14.00
Пшениця	—	3.20	Салітра	—	3.50
Ячмінь	—	1.50	Тютюн	—	2.80
Овес	—	1.20	Солене м'ясо	—	1.10
Горох звичайний	—	3.00	Волова шкіра	штука	1.20
Горох ліпший	—	3.50	Теляча шкіра	—	0.40
Біб	—	3.00	Кізяча шкіра	—	0.80
Ягла	—	3.50	Бараняча шкіра	—	0.45
Сочевиця	—	3.50	Заяча шкіра	100 штук	18.00
Ганиж	пуд	3.00	Кінський хвіст	100 штук	12.00
Масло	—	3.50	Залізо	пуд	1.10
Олійляний	—	3.00	Мило	пуд	2.00
Смола до кораб.	—	0.90	Машт від 20 долонів		45.00
Віси	—	15.00	Машт від 21 долоні		60.00
Мед прісний	—	3.00	Машт від 22 долонів		75.00
Лій топлений	—	2.55	Машт від 23 долонів		90.00
Хміль	—	1.50	Машт від 24 долонів		120.00
Вовна	—	4.00	Клепа	пуд	0.30 Пуд
Солонина	—	3.00	Балки кораб.	—	0.25
Парусне полотно	50 аршинів	11.00			

Рівночасно шириться агітація за Херсонською торгівлею, яка глибоко всякає в урядові журнали. Які в першій мірі повинні були стояти на стороні урядової, офіційної економічної лінії. В численних звітках про херсонську торгівлю, помімо того, що вони відповідали реальним даним, не важко доглянути з одного боку впливів заінтересованих в цьому торговельних кіл південної і західної Європи, а з другого боку зручної російської політики, яка ткала тим шляхом свою інтригу проти єдності земель Речі Посполитої Польської. Ось цікава кореспонденція з Херсону, яка може служити зразком невинної агітки за чорноморською торгівлею, кореспонденція, що вміщена в урядовому журналі “Торговельному Дневнику”: “Минулого року”, — пише кореспондент, — причалило до тутешнього порту порту кораблів російських 23, австрійських і турецьких чи грецьких 106. Ці кораблі привезли вина, фрукти, оливу, цукор, каву, коріння, матерії, мебелі і т.ін. і ті самі вивезли пшеницю, дерево на будівлю кораблів, шкіри, віск, лій, коноплі, залізо, вовну, полотна поташ і т.ін. Польські продукти починають прибувати Прип'яттю і Дніпром. Але хоч би і двадцять разів стільки прибуло, дідичі зовсім не потребують обавлятися зниження цін [такі несподівані знижки на продукти сільського господарства лучалися часто в балтійських портах — примітка автора]. Тому що вивіз і так великий, неможливо дозволити великих запотребувань чужоземних держав, Дідичі на Україні і наближких її воеводств продають на місці у врожайний рік пшеницю по 5 злотих, а в Херсоні навіть в найбільших врожайні роки можуть їх продати по подвійній ціні, а також заробити багато на інших продуктах, без великих витрат, тому мають змогу легко перевезти їх ріками, які вливають свої води в Прип'ять, Дніпро і Бог. На московських коморах не платиться ніякого цда. Сплавляють багато дерева рікою Случем, який впадає в Дніпро, а заліза річкою Тетеревом, що впадає до Прип'яті. Біля цієї річки знаходиться багато кузень. Та коли би Польща захотіла зменшити цдо від вивозу власних продуктів, зробила би велику прислугу своїм дідичам. Недавно заплачено на польській коморі 257 зл. за біля 30 тратв, які мали по 30 штук дерева. Платня також 5 гр. від кірця збіжжя, а від підводи вивозу 1 зл., коли навпаки на російській коморі не платиться нічого. Тутешнє місто поділяється на шість вулиць дуже довгих і будується безпрестанно, є вже багато гарних будинків. Будуть також военні кораблі о 60 гарматах, а населення є багато. А. А. Шасеньйон і комп. утримують в своїй конторі особи для кореспонденції і банку, інших для закупна польських продуктів. Утримують також людей для перетопки лою, роблення клепок, виплавлення шкір,

солення м'яса, стинання дерев і т.ін. А так як А. А. Шасеньйон і комп. має свої кораблі для привозу товарів з Франції і інших країн, польські дідичі, особливо з Полісся, Поділля з Брацлавського воєводства і інші, які мають можливості сплаву Прип'яттю, Дніпром і Богом, можуть звертатися до них за різними заграничними товарами і взаїну давати продукти свого господарства як пр. тертиці, машти і інше корабельне дерево, коноплі, льон, залізо, лій, віск, смолу, вовну, ганиж, скіри, пшеницю і різне збіжжя “та насіння, мед, поташ і т.і.”²⁶. Дорожнеча на продукти сільського господарства росла в напрямі Херсону. Один із кореспондентів радить дідичам вивозити хліб до Києва, де його можна добре продати; на коли би там його добре не збули, радить їхати в Канів, а коли і там гарно не продадуть — до Херсону, де з певністю продадуть вподвійній ціні бо там ці продукти високо ціняться²⁷. Кн. Фелікс Понінський, — читаємо в іншій кореспонденції, — післав кільканадцять штук бракованого корабельного дерева і його добре продав в Херсоні, де зробив контракт на 12.000 чер.зл. Цей князь висилає з Карце корабельне дерево до Марсілії²⁸. Ціла низка кореспондентів інструктує дідичів, які ріки можна використати для торгівлі з Херсоном і які природні цінності можна там збувати. Місто Минск — [...], — лежить над річкою Свислочю, що о 15 миль від його впадає до Березини і тому річкою Свислочю можна спускати судна до Херсону²⁹. Все частіше підкріплюється перевага чорноморської торгівлі над балтійською. Далеко пожиточніша, пише один з кореспондентів, може бути комунікація з Чорним морем, чим досі була з Балтійським³⁰.

Зовсім природньо, що заінтересовані в чорноморській торгівлі поміщики Правобережжя мусіли зайняти вороже становище до офіційної польської економічної політики. Сточище Чорного моря починає мати іншу орієнтацію чим сточище Балтійського моря — Великопольща і Малопольща. Економічні інтереси поміщиків, заінтересованих чорноморською торгівлею зближували їх і до тієї політичної сили, яка в своїх руках тримала Чорноморське побережжя, стояла твердою ногою на Чорному морі і утворювала далекосяглі економічні перспективи для українського магната. Зблизити його ще більше до себе, заінтересувати економічно, щоби уловити політично — було і завданням Росії, яка в тому напрямі, як ми вже бачили вище розпочинає цілу низку заходів. Таким чином нарастають економічні протиріччя в межах Польської Речі Посполитої, а згладжуються з сумежною політичною силою — Росією. Експорт, зростаючий у напрямі Чорного моря, що охоплював раз-у-раз більший радіус, мусів від'ємно відбитися на торгівлі балтійських портів. Королевецька торгівля, — лише один з кореспондентів “Торговельного Дневника”, — яка досі була значна, з відкриттям найбільш цікавої херсонської торгівлі може зменшитися. Ці дідичі, подальше від Німана із великою витратою грошей мусять перепроводжувати продукти до берегу, тепер усі, що живуть далше від Німана, а ближче до Прип'яті, Березини і Дніпра, запевне обернуть свою торгівлю туди, куди сама природа, напрямом бігу своїх річок показує, куди більша легкість перевозу і менша затрата коштів³¹. Одиноким моментом, який ще промовляє за продовження королевецької торгівлі, — пише інший кореспондент, — це надія на зниження пруського цла і кредити, які отримують дідичі від королевецьких купців, таких кредитів поки що не дає Херсон і тому він помимо великих торговельних свобод, для Корлевця не так ще страшний конкурент³². Збільшення торгівлі з Херсоном вплинуло від'ємно на операції Сльбьонга. Дідичі, які живуть ближче до Дніпра або Случі — зазначає один із кореспондентів, — будуть вивозити свої товари в напрямі Чорного моря, бо це вигідніше задля сплаву і меншого цла; хіба-би ельбьонзькі цла зрівнялися з херсонськими. З нагоди великого запотрібування волів і соленого м'яса в Херсоні, кількість польської худоби в Прусах так дуже зменшилася, що Прусаци мусили

²⁶ Co do Handlu Chersonskiego. Extrakct Zistu z Chersona, nowy Handel Polski interesuiacego “Dz. H.”, 1786, с.с.282, 283, 284.

²⁷ O Targach Zagranicznych. “Dz. H.”. Варшава, 1787, с.20.

²⁸ Uwiadomienie o Splawnosci Sluczy I Horynia przez Kraszkowskiego Intendanta Skarbu lit. “Dz. H.”. Варшава, 1786, с.555.

²⁹ Wiadomosc o Splawnosci Rzeki Swistoczcy przez Wojwodztwo Minskie plynacey. “Dz. H.”. Варшава, 1786, с.550.

³⁰ Zist opisnjacy Defluitacya Rzeki Berezyny. “Dz. H.”. Варшава, 1786, с.304.

³¹ Co do Handlu Krolewieckiego. “Dz. H.”. Варшава, 1786, с.286.

³² Там же, с.286, 287.

знизити ціло на худобу, щоби принайменше тим способом принадити до себе експортерів³³. Вплив Херсонського експорту різко виявляється на динаміці вивозу Німаном і Вілією через Виборську Цлову контору. До 1786 року стрічаємо у ній постійний зріст, а з цього року окремі експортні статті виявляють значне зменшення³⁴.

Назва товару	Одиниця міри	Через Юборську комору вивезено в р.р.	
		1785	1786
Жита	лашт	7.649	4,482
Пшениці	—	602	470
Льняного насіння	—	1.759	1,203
Поташу	шафунтів	2.681	2.416
Воску	каменів	137	69

Особливий інтерес до Херсонської торгівлі виявляють власники великих лісових просторів сточища Березини. На цей продукт, який ішов на різні потреби зовсім бідного лісом Середземного моря — в південній Європі був великий попит. Лежало в інтересі торговельних посередників цей інтерес пробудити. З численних статей, які мають характер агітки для торговельних фірм Херсону, цитуємо одну, яка виявляє, як гарно були відомі спеціалістам природні виробничі сили сточища горішнього Дніпра: “є вона [Березина] одною з найбільших рік в Білоруському краю, від джерела до устя свого під Лоевим пливе серединою просторих земель Речі Посполитої на протязі 100 миль, глибока вона і простірна і від різних першход свободна, і мимо цього торговцями мало використовувана; бо крім кількох колод маштових з пралісів дальших повітів Річицького, Оршанського і дещо з Минського воеводства сплавлених горі водою до озера Пеліка — не мало ніякого сплаву. Цвітуха в наших часах плавба по її морю обіцяє великий експорт. Щасливе положення прибережних місцевин, багаті врожаєм і рідкі в світі землі, можуть стати могутнім джерелом торгівлі і незнаних ще користей. Продукти з близьких околиць цієї ріки можуть бути сплавлені у великій кількості до Херсону. Апробацію моїх плянів — оставляю майбутньому — тепер специфікую ті роди продуктів, яких заграничні країни аж надто потребують яких у нас безліч і які до Херсону можна сплавити. Вони: маштові колоди, корони, буртелі, букшереї від 27 пальмів аж до найменших гатунків, бруси від восьми сажнів до одного, цалів в квадрат 14, 13 і 11, що називають їх голендерськими. Дуб найкращих сортів. Вальгос в довжину два сажні і ширину в квадрат 14, 13 і 12 цалів. Клепки-голендерки, дощинки і т.і. Тертиці, лупані доски, гонти, бальки, лати. Дерево округле до будівлі, дрова, кора або луб і з того різне приладдя. Приладдя дерев’яне, боцарське, стелярське, стельмаське або in crudo для тих ремесел приготоване дерево. Човна і інші корабельні вжитки. Лика, рогожі або мати, дьоготь, смола, поташ, шмельцоху, вугілля, віск, прічний мед, порох. А також хліб, насіння, коноплі, скіри. Значніші праліси в поближжю Березини такі: борисовські, що криє біля 30 миль, любожанський — простором дорівнює першому. Далше бобруцький, горвольський, інменський, любоницький, а також менші, що тягнуться на кілька і кільканадцять миль, як: красноставський, слоненський, бобровський, шбаловицький, зебасевицький, глевинський, ушанський дялиницький, баханський, бидговський, михалівський, несецький, острівський, кобилянський, свилоцький, божинський, сміловецький і т.ін. Також в Річицьким і Мозирським повіті на 60 миль довжини сила пралісів. Ріки більші в Оршанському повіті і в Минському воеводстві, що впадають до Березини, такі: Бобр, Уша, Оляша, Несета, Свіслоч, Уса, Клева і ін., які наколи би з них усунути перешкоди, можуть бути сплавлені³⁵. Автор цієї статті не підписаний. Він є рівно ж автором докладного опису лісових продуктів березинського сточища, частину якого цитує редакція “Торговельного Дневника” в тому ж номері. Окремі кореспонденції носять характер оферт. Повіт житомирський — пише кореспондент з цього міста, — багатий в різні лісі поташеві,

³³ Co do Handlu Elblaskiego. “Dz. H.”. Варшава, 1786, с.287.

³⁴ Specyfikacya zbora I roznych Produktow Zitewskich wysrlllych splywom wllii I Niemna przez komore Jurborska do Prus, w Roku 1785 I 1786 w Miesiacach kwietniu I Maji. “Dz. H.”. Варшава, 1786, с.229 і далі.

³⁵ Zist opisujacy Defluilacya Rzeki Berezyny. “Dz. H.”. Варшава, 1786, с.304-307.

смоляні, дьоготеві і т.ін. Поташевих буд тут більш 100, руд біля 300, а число поташівок доходить до юга. Дьогтю і смоли без числа. Є ліси, придатні до будови кораблів і суден, є Тетерев річка сплавна, якою плити і різне дерево спускають до Києва і Херсону і цією річкою найбільше дьогтю і смоли посилають в ті місцевини³⁶. Житомирський президент, повертаючи до дому з Литви через маєток віленського біскупа, що лежить в 18 милях від Житомира, бачив 40 штук вже оброблених маштів, що мали бути сплавлені до Херсону, де вже були законтрактовані³⁷. Здовж рік чорноморського сточища іде гарячкова заготівля лісоматеріалу. Роїться від фабрик дьогтю, поташу, смоли, тартаків, збільшується сільськогосподарська площа, зростають місцевини, виникають нові. Швидчим темпом працюють західноєвропейські торговельні агентури, особливо французькі, які розвинули широку діяльність в країнах чорноморського сточища.

Відсунена від торговельних оборотів на сточищу Балтійського моря, Франція шляхом Чорного моря старається стати посередником торгівлі між Східною Європою і її півднем і заходом. Для стимулювання експорту звертає увагу на водні шляхи і приймає активну участь в їх влаштування. Особливий інтерес представляв для експортної торгівлі Дністер. Задля провірення його як водного шляху, Французький представник в Константинополі Сен Прієст висилає де ля Роша з інженерами, які мали завданням дослідити Дністер і накреслити його карту. Велику роль в провірці Дністра як торговельного шляху відіграв спольщений француз кн. Зіген Нассау, власник маєтку на Поділлі. Він відбув рекогносційну подорож по Дністру і видав його карту³⁸. В році 1773 і 1774 бригадир Держко вислав чотири судна, навантажені хлібом до Аккерману. Поміщик Дідушницький повідомляє редакцію “Торговельного Дневника”, що в минулому році [1785] відбув подорож Дністром, а “відтам продукти, якими були навантажені його судна, дійшли до Стамбулу”³⁹. Торгівля з Польщею не зовсім задовольняла Францію — паном на Чорному морі була Росія і туди вона звертається і складає з нею торговельний договір. Та хоча й головна увага Франції була звернена на Росію, вона не ігнорує природних виробничих сил східної Польщі, влаштовує на її території численні торговельні агентури, які дуже зручно стимулюють експорт. Французькі агентури були не лише в більших містах, але і в менших. Про фірму Шасеньйон А. А. і Комп. в Херсоні і про її широку діяльність ми згадували вище. В Тульчині — пише кореспондент Вільській, — чужоземців ремісників і кореспондентів є досить. П. П. Вейхарт і Шульц кореспондують з різними країнами⁴⁰. Кореспондент з Немирова пише: Коли би хто собі чого желав, хай звернеться до п.Альтенгофа або п.Аміє, а вони, шановні чужоземці, кореспондують з різними краями і різними язиками. Рівно ж і інших кореспондентів в том місті є багато⁴¹. В іншій кореспонденції з Тульчина дописувач подає прямо, що торг з заграницею ведеться через Французів, які в ньому живуть⁴². Херсонські французькі фірми вживають і сторінок “Торговельного Дневника” для оживлення торгівлі. Від комерсанта великої Херсонської компанії, — читаємо в одній статті, — зроблена відозва до “Торговельного Дневника”, — чи не має хто в своїх маєтках до продажі маштового чи іншого дерева пригідного до будівлі кораблів хоча би і в дуже великій партії. Буде мати контрагента за готові гроші, скоро лише зробить донесення особисто або поштою через редакцію⁴³. Ці агентури, полегшуючи торговельні трансакції, усилювали торгівлю в напрямі Чорного моря, стимулювали зацікавлення для чорноморської торгівлі. І тому не дивно, що експорт в напрямі до чорноморських портів пішов стихійно і скоро захопив широке сточище Дніпра,

³⁶ Wadomosc informuzca o zdalnosci tego Woiewodstwa do znaczuych Fabryk I korzysci krajowych. “Dz. H.”. Варшава, 1786, с.223.

³⁷ O Macztach maiaacych sia splawiac dniprem do Chersonu. “Dz. H.”. Варшава, 1787, с.108.

³⁸ Др. Володимир Геринович. Кам’яноччина. Населення і його економічна діяльність. Відбитка з П т. “Записок Кам’янець-Подільського Інституту Народної Освіти. Кам’янець на Поділлі, 1927, с.84.

³⁹ Uwiadomienic o zdalnosci Splawu Dniestrowego uczynione Dziennikow Handlowomu przez Jm. Dzieduszycykiego Czesnikowicze Koronnego. “Dz. H.”. Варшава, 1786, с.549.

⁴⁰ W. Tulczynie miescie ... “Dz. H.”. Варшава, 1786, с.222.

⁴¹ W Neimirowie miescie Jw. Potockiego Podkomorzego kok. wiadomosc nastapujaca wzgldem Faryk. “Dz. H.”. Варшава, 1786, с.121, 122.

⁴² Wzmianka nowa o Fabrykach Tulczynskich I ich Handlu nawet Zagraniczym. “Dz. H.”. Варшава, 1787, с.с.189,190.

⁴³ Zapytanie iesli nie ma kto do zbycia Masztow i innego Drzewa zdatnego do budowy okratow. “Dz. H.”. Варшава, 1787, с.109.

Бугу, і Дністра, ув'язуючи заінтересовані особи і визнаючи їх орієнтацію на ті сили, в руках яких лежали можливості економічне перспектив зв'язаних з цією торгівлею.

Головні економічні вигоди, які ув'язували власників великих земельних маєтків з Чорним морем визначували зручністю сплаву до чорноморських портів доли ріками густої водної сітки рік високими цінами на продукти сільського господарства в Чорноморських портах, майже відсутністю цю, як наслідком тонкої економічної політики Росії зглядом Польщі. Росія не підходила такою методом до неї як її західні сусіди, які високими цінами били по економіці власників великих маєтків Польщі, через що утворювали собі з них ворогів, які старали поруч польського уряду і разом з ним змагалися проти Австрії і Пруссії. Російська економічна політика була зовсім інша. Вона йшла на зустріч економічним відносинам польських магнатів, економічними вигодами експорту манила і зближувала їх до себе, утворювала їх колах симпатії до себе, ткала передпосилки для великих політичних перспектив. Цю політику Росії, наслідки якої магнати Правобережжя відчували вже зразу, вони відповідно оцінили. Для них "ріднішою" стає Росія, яка давала їм кращу змогу заробляти чим "рідна" Польща, яка утративши доступ до моря не могла вже утворити для них відповідних економічних умов. Слід зазначити, що Росією, як власницею чорноморського побережжя були заінтересовані не лише магнати України, але і частини Литви та Білорусії, це є тих земель політичної Польщі, що лежала на території чорноморського сточища, через що й були заінтересовані чорноморською торгівлею. Слід відзначити ще один момент, який віддалявав власників великих земельних маєтків східної Польщі від польської офіційної економічної політики, що в першій мірі мали на увазі економічні інтереси західної етнографічно польської частини Польської Речі Посполитої вони не погоджувалися з тенденцією польської державної економічної політики, яка змагала до індустріалізації західної Польщі, для якої східна мала стати ринком, на продукти її промисловості і поставщиком [...]. Східнопольські поміщики, в складній і більш несприятливій чим колись економічній кон'юктурі, самі змагали до індустріалізації свого господарства, яка в умовах загальної кон'юкттури останньої чвертки XVIII сторіччя була дуже рентабельною, Росія ж, як нова політична сила на Україні, цій тенденції власників великих земельних маєтків не перешкоджала — це тенденція поки що навіть лежала в її інтересі. Таким чином економічні перспективи для них під Росією були кращі.

Інтерес до чорноморської торгівлі утворює глибоку цілину не лише в економічному, але і політичному польському організмі, цілину, яка іде по лінії вододілів сточища Чорного і Балтійського моря. Польща економічно і політично розділюється по схемі гідрографічній. Економіка визначає нову політичну орієнтацію польських панів чорноморських сточища. Змінюється політична думка. Район, який економічно тяжить в даному напрямі і мусить тяжіти і політично. Економічні інтереси власників великих земельних маєтків східної Польщі кидають їх в політичні обійми Росії, назрівають передпосилки, приготується ґрунт для об'єднання східної Польщі з Росією, при якій були знамениті умови для матеріального обростання. Чужа економічно західній східній частині Польщі стала для неї чужою політично, близька економічно до Росії — до неї близькою політично. Підготовляється відлучення східної частини Польщі, безкровний її поділ.

Чи бачили польські державні органи це, що назрівало чи здавали собі справу з катастрофи, яка наближалася і чи старалися їй запобігти? Не підлягає сумніву, що так, може бути лише що не так яскраво, як справа малася в дійсності. Були спроби утримати те, що відколювалося. Але вони були ослабкі. Польща старається штучними шляхами сполучити сточище Прип'яті і Дніпра з Балтійським морем. Та ці комунікаційні нерви були за слабкі економічно, щоби могли бути відіграти відповідну ролу в цьому відношенні. В господарстві східнопольських магнатів вони не могли відповідно заважити, а магнати були гарними матеріалістами і на все дивилися через призму своєї економіки. Заінтересувати їх могли були утворенням з Західної Польщі великого промислового району, який би став сильним внутрішнім ринком на продукти сільського господарства східної Польщі. Така тенденція була нездійснима, так як Польща, суто сільськогосподарська країна, не могла зразу вирости в напрямку індустріальному. Слід відзначити, про що було сказано вище, що такі тенденції були.

Оставався один шлях — оволодіти чорноморським побережжям силою і захопити самій ті цінності, в яких були заінтересовані східнопольські магнати. Але сили не те, як колись

для відзискання побережжя Балтійського моря, Польща з останньої чвертини XVIII століття, не мала. Довелося резигнувати зі своєї політичної цілості і погодитися з тим процесом, який інтенсивно працював над її черговим поділом.

Публікація підготовлена Г. К. Швидько